

До історії збирання образотворчої Шевченкіани Василем Тарновським

Про Василя Тарновського, як збирача Шевченкіани, написано досить багато, але ще й досі повністю не з'ясовано звідкіля, від кого і коли до колекціонера надходили деякі Шевченкові малярські твори, доля яких має важливе значення не лише для вивчення самої колекції, але й для наукової їх атрибуції, для встановлення зв'язків автора з багатьма особами, його сучасниками, у котрих вони зберігалися.

У процесі підготовки нового академічного видання творів Шевченка в 12-ти томах, п'ять томів якого відведено його образотворчій спадщині, вже вдалося встановити попередніх власників більшості творів, зібраних колекціонером.

За «Каталогом музею українских древностей В.В.Тарновского»,¹ крім двох альбомів Т.Шевченка з вісімдесятьма малюнками, у нього було 318 одиниць оригінальних образотворчих творів митця, з котрих 273 малюнки та олійні твори, 45 офортів, деякі в кількох примірниках, а деякі з дарчими написами різним особам. Тарновський мав також дві офортні дошки з серії «Живописна Україна» – «Судня рада» та «Старости».

Початок збиранню оригінальних мистецьких творів Шевченка родиною Тарновських поклав Григорій Степанович Тарновський (1788-1853), онучатим небожем якого був колекціонер Василь Васильович Тарновський (1837-1899). Григорій Тарновський в 1843 р. придбав у автора картину «Катерина» (1842, олія) та замовив йому копію олією з портрета князя М.Г.Репніна-Волконського, роботи швейцарського художника Йозефа Горнунга (1792-1870), оригінал якого зберігався тоді в Яготині, в картинній галереї князя.

Т. Шевченко. В гаремі. 1843 р. Акварель

Можливо саме до Григорія Степановича надійшли і ранні твори Шевченка: «Знахар. Ілюстрація до однойменного твору Г.Ф.Квітки-Основяненка» (1841, олівець, туш), ксилографюра з нього була вміщена до збірника «Наши, списанные с натуры русскими»,² а також надзвичайно витончена і вишукана акварель «В гаремі» (1843), яка до останнього часу залишається мало дослідженою. Цей твір в літературі здебільшого пов'язується лише із впливом орієнталістських творів Карла Брюллова, його розповідей про подорожування Грецією та Туреччиною, про які згадував Шевченко в повісті «Художник». Це, звичайно, спричинилося до захоплення східною тематикою його учнів і Шевченка серед них. Проте для Шевченка цей вплив був неоднозначним. Він помітний не лише в цій акварелі, але і в поемі «Гамалія» (1842). Можливо саме її поетичні рядки стали імпульсом для створення пензлем художника жінки, що дримає в гаремі у Візантії, адже саме на околиці Стамбула – Скутарі, яку, до речі, зображено на акварелі Брюллова «Турецьке кладовище в Скутарі», розгорнув Шевченко драматичний сюжет про звільнення полонених козаків від турецької неволі. Про придбання Григорієм Тарновським згаданих двох малюнків документальні матеріали невідомі, але така можливість не виключається.

Кілька рисунків Шевченка мала також його кума, небога Григорія Тарновського – Надія Василівна Тарновська (1820-1891). Це подарований їй Шевченком «Автопортрет» (1845, олівець), який вона переховувала у скрині, закопаній у садку, коли поет був заарештований. Можливо їй, або її братові Василеві Тарновському-старшому, який, як і його сес-

тра, мешкав у селі Потоках, коли туди приїздив Шевченко, належав рисунок «Подвір'я в с.Потоках» (1845, олівець).

Особливий інтерес становить подарований Шевченком Надії Тарновській у Петербурзі малюнок «Старець на кладовищі» (сепія) з дарчим написом: «Надежде Васильевне Тарновской// на память 8 октября 1859 года// Т.Шевченко». Про дарування малюнка Шевченко у записці до Надії Василівни від 22 жовтня 1859 р. писав: «... прийміть, моє серденько, моя єдина кумасю, оцей нікчемний рисунок на згадування 8 октября 1859 року. Оставайтесь здорові! І кум, і друг, і брат ваш щирий Т.Шевченко».

Щодо дати його виконання висловлювалося твердження, що він виконаний на засланні в Новопетровському укріпленні, «найвірогідніше 1856р.».³ Справді деталі сепії є здебільшого ремінісценціями низки Шевченкових малюнків, виконаних у Новопетровському укріпленні («Сад на Мангишлаці» (1854, акварель), «Самарянка» (1856, сепія), «Мілон Кротонський» (1856, сепія), «На кладовищі», з серії «Притча про блудного сина» (1856-1857, туш, бістр) та ін. Особливий інтерес становить зображений на другому плані пам'ятник з трилистим хрестом, що був на могилі сина Ускових – Дмитра на кладовищі Новопетровського укріплення, архітектором якого, як писала Агата Ускова, був Шевченко, і зроблений він «в рицарському стилі з білого каменю».⁴ Проте, цей трилистий хрест на пам'ятнику дуже нагадує не «рицарський», а швидше «козацький стиль» – як на малюнку «Кам'яні хрести в Суботіві» біля Іллінської церкви-усипальниці Богдана Хмельницького, що його намалював Шевченко в своєму альбомі, ще до заслання, в 1845 р. Він і міг стати зразком для проекту пам'ятника Д.Ускову, збудованого в 1853 р.

Важливим елементом малюнка, як і деяких інших малярських творів Шевченка, є Біблія - книга, що супроводжувала Шевченка все життя. Вона була з поетом і в «занесеній снігом джуламійці» на острові Косарал, де художник створював рисунки на біблійні сюжети, і в Новопетровському укріпленні - книга зображена на полиці в казахській юрті, поставленій Усковим, де Шевченко тоді міг працювати; її читає й Шевченків Робінзон Крузо на малюнку за твором Даніеля Дефо та ін. До речі, відомо два примірники Біблії, які належали Шевченкові, обидва були видані в Петербурзі 1824 р. Одну із них Шевченко подарував після заслання Федорові Лазаревському. Цей подарунок був найвірогідніше зроблений у селі Гиравці, де Шевченко в серпні 1859 р. перебував одночасно з Федором Матвійовичем. Це підтверджують і написи на книзі, власницький і дарчий, власницький - «Т.Шевченко», дарчий - «Федору Лазаревському 16 ав[густа] 1859». Нині цей примірник Біблії зберігається у фондах Національного музею Тараса Шевченка у Києві. Другий примірник, що був у бібліотеці Шевченка до кінця його життя, переданий за його бажанням Марку Вовчку. У списку Шевченкових книжок зазначено: «Библия». СПб., 1824 с автографом. Передана по волі Т.Г-ча, Марье Александровне Маркович».⁵

На малюнку Шевченка «Старець на кладовищі» його центральний персонаж, як пророк, читає Святе Письмо людям, ніби намагаючись їм, як у вірші «Пророк», «Святу правду возвістити!». Чистовий автограф вірша «Пророк», за яким він друкується тепер в академічних виданнях, був подарований Шевченком Надії Тарновській, так само, як і малюнок «Старець на кладовищі». Між ними, без сумніву, простежується змістовий зв'язок.

Працюючи в Петербурзі над офортом «Старець на кладовищі», що з'явився на виставці в Академії мистецтв у травні 1859 р.,⁶ Шевченко міг використати свої твори різних років, як для підготовчої сепії, так і для самої гравюри, а восени, в жовтні вже подарувати сепію Надії Тарновській.

Вищеназвані твори, від Григорія та Надії Тарновських, природно, надійшли до Василя Тарновського-молодшого, за винятком копії Шевченка з портрета князя Миколи Репніна. 15 серпня 1858 р. її було подаровано онуці князя – Варварі Олександрівні Кочубей,

Т. Шевченко. Старець на кладовищі.
1859 р. Сенія

дружині доброго знайомого Тараса Шевченка князя Петра Аркадійовича Кочубея (1825-1893).⁷ Нині цей портрет - у Державному Ермітажі (Санкт-Петербург). Для Василя Тарновського це була певна втрата, яка мабуть засмутила молодого колекціонера. Проте Петро Кочубей на знак подяки за подарунок дружині замовив Шевченкові для Василя Тарновського портрет В.Л.Кочубея, потімком якого він був. Твір виконав Шевченко перед від'їздом в Україну в кінці травня 1859 р., про що свідчить лист Людмили Володимирівни Тарновської до сина з Петербурга від 24 липня 1859 р., де вона пише: «Портрет Кочубея [...] получен от Петра Аркадьевича, но нужно на него лак положить и тогда тебе отправим».⁸

Перше власне надбання Василя Васильовича Тарновського малярських творів Шевченка відноситься до 1857 р., коли поет повертався із заслання. Тоді за рекомендацією П.Куліша⁹ молодий колекціонер купив за 90 карбованців, присланих йому батьком, 7 акварелей із 17 призначених Шевченком свого часу для «Віленського альбому». Це були майстерні акварельні пейзажі із зображенням околиць Новопетровського укріплення та гір Каратау. Місце зберігання інших 10 акварелей, куплених Г.П.Галаганом та С.О.Галаган, невідоме.

Наступним надходженням до колекції Тарновського стали деякі з офортів, подаровані йому автором під час його відвідин Качанівки 21 серпня 1859 р. Про це збирач писав у спогадах.¹⁰ Ще кілька офортів Тарновський одержав від Шевченка після повернення його з України до Петербурга. В листі до Тарновського від 28 вересня 1859 р. він пише: «Посилаю по чотири екземпляра моєї роботи».

Першим досить помітним повідомленням у пресі про поповнення колекції В.В.Тарновського була стаття В.П.Горленка: «Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В.В.Тарновского»,¹¹ де йшлося головним чином про Шевченкові альбоми 1840-44 р.* та 1845 років. В наш час дослідники припускають, що вони належали графові Костянтину Свідзінському (1793-1855). Так само, як і дві мідні офортні дошки композицій «Судня рада» та «Старости», від якого надійшли до колекції Василя Тарновського. Через рік з'явилася публікація В.П.Горленка «Иллюстрации Шевченка», у якій він згадував і про портрет молодого Куліша, «недавно придбаний у власну колекцію В.В.Тарновським».¹² У листі від 4 жовтня 1897 р. до Олександра Лазаревського В.Горленко писав: «З нових його придбань укажу ще на [...] куплений у Білозерської підмальовок вартого подивування портрета молодого Куліша».¹³

З малярських творів Шевченка у Григорія Михайловича Честахівського (1820-1893), як вказує В.Горленко у статті «Картины, рисунки и офорты Шевченко», було всього два рисунки Шевченка: рисунок сепією для офорта «Сама собі господиня в хаті»** та калька з офорта «Малоросіянки біля криниці».¹⁴ Тут мається на увазі, насамперед, малюнок, названий у академічному виданні «Натурниця» (1860, сепія, білило, кольоровий олівець),¹⁵ за яким тоді Шевченко виконав офорт. Малюнок був переданий В.Тарновському, про що свідчить «Каталог», де він названий: «Спляча напівголена жінка. Сепія. В колі. Діаметр 238».¹⁶ А місце знаходження кальки з офорта, що увійшов у науковий обіг під назвою «Дві дівчини» ще треба встановити.

Напевне з родини віце-президента Академії мистецтв графа Федора Петровича Толстого (1783-1873) надійшла до В.Тарновського сепія, яку Шевченко в листах називав «Киргизя». На ній – Шевченків автопортрет у шинелі, накинутій на плечі, а на передньому плані - казахський хлопчик, який грається з кошеням. Цей малюнок Шевченко надіслав у травні 1857 р. з Новопетровського укріплення дружині графа Анастасії Іванівни Толстой (1817-1889). Напевно невдовзі після першої публікації у виданні «Художественный хроникёр» (СПб., 1887.-28 січня) з вказівкою «Із альбому графині А.І.Толстой», він поповнив колекцію В.Тарновського.

Не пізніше 1897 р. надійшли до колекції чотири архітектурні композиції з видами Почаївської лаври, які Шевченко виконав аквареллю для Київської археографічної комісії в 1846 р. Стаття М.Шугурова про ці рисунки з'явилася в журналі «Киевская старина» з

Т. Шевченко. Спляча жінка.
1860 р. Сепія

вказівкою, що вони належать П.Я.Дорошенкові з Глухівщини, до якого потрапили від професора Київського університету О.С.Роговича.¹⁷ Минуло три роки. І одна з акварелей була репродукована в «Киевской старине» з повідомленням, що всі чотири акварелі знаходяться тепер у В.Тарновського.¹⁸

Таким чином, під кінець 1890-х років у Тарновського було зібрано вже близько двох десятків оригінальних малярських творів Шевченка, крім офортів та двох альбомів.

Найбільшу колекцію мистецьких творів Шевченка Василю Тарновському пощастило придбати лише за рік до смерті, в 1898 р. Про це придбання він тоді ж повідомив у листі до Сергія Васильовича Лазаревського, сина сучасника і приятеля Шевченкового – Василя Матвійовича Лазаревського (1817-1890). Сергій Лазаревський на той час був власником кількох Шевченкових реліквій. З ним колекціонер вів тривалі переговори, листовно і особисто про їх придбання, але не сходився в ціні.

3 квітня 1898 р. в листі до Сергія Васильовича він писав: «В нинішню мою поїздку я придбав у Петербурзі 280 рисунків Шевченка за 1100 карбованців і його портрет, зроблений одним художником в день його смерті в труні».¹⁹ Ця колекція тоді вже була відома в літературі, з нею ознайомився та описав її в 1894 р. у журналі «Киевская старина» О.О.Русов (1847-1915). Публікація відіграла важливу роль у збереженні колекції. Власниця її Софія Дмитрівна Бразоль, яка збиралася навіть розіграти її в лотерею або розпродати в роздріб, як уже робила до опису її О.Русовим, не посміла це зробити після публікації.

Про збирання колекції Русов писав: «Розповідають, що після смерті поета А.О.Козачковський зібрав усі ці рисунки і передав згодом на збереження генералу Коховському, який завідував освітніми закладами Соляного містечка у Петербурзі. Бачив їх потім любитель малоросійської старовини В.В.Тарновський».²⁰ Зберігач колекції Всеволод Коховський (1835-1891) теж був знайомий з поетом, напевно з 1860 р., коли почав учитися в Петербурзі в Миколаївській академії Генерального штабу і був досить активним учасником Петербурзької української громади. Він був засновником і директором Педагогічного музею Управління військово-педагогічних закладів у Петербурзі. Напевно не випадково саме йому передав на зберігання А.О.Козачковський (1812-1889) збірку малюнків Шевченка. В ній під час опису її Русовим нараховувалося 281 твір, як і через 5 років, коли її придбав В.Тарновський. Серед них були твори, що залишилися після смерті Шевченка в його майстерні, описані Г.Честахівським. Це в основному рисунки ескізного характеру часу навчання в Академії мистецтв, твори, виконані в Україні до заслання, та малюнки, виконані після заслання. Малюнків часу заслання там тоді не було, крім 7 малюнків, створених на засланні, але не датованих і не підписаних. Серед них - чудовий портрет А.О.Ускової (1853-1854, сепія), дружини коменданта Новопетровського укріплення Іраклія Ускова, авторки спогадів про поета; три композиції на євангельські сюжети та ін. У майстерні Шевченка тримав лише твори, які б не викликали підозри в порушенні ним на засланні царської заборони писати й малювати.

Найбільша група творів в колекції С.Д.Бразоль, понад 200 одиниць, це, головним чином, акварелі та олівцеві рисунки періоду заслання. Багато з них - документального характеру, виконані в Аральській та Каратауській експедиціях, а також під час солдатської служби в Новопетровському укріпленні, тобто тоді, коли Шевченкові було заборонено «писати и рисовать». Вони пройшли досить складний шлях, перш ніж надійшли до даної збірки, але про це тема окремої розмови.

Після того, як Тарновський повідомив Сергію Васильовичу Лазаревському про придбання такої великої колекції за досить помірну ціну, напевно, легше стало домовитися про придбання залишків Шевченкових реліквій у синів Василя Лазаревського, які більшу частину їх уже розпродали. В.Тарновському вдалося придбати в кінці 1890-х років, лише окремі малюнки, виконані в Аральській експедиції, в Новопетровському укріпленні та в Нижньому Новгороді.

У цьому повідомленні йдеться про історію збирання лише частини образотворчої спадщини Шевченка-художника, але й наведені відомості дають достатнє уявлення про велику і благородну діяльність В.Тарновського у збереженні тих дорогоцінних реліквій великого Кобзаря, які стали згодом основою колекції Національного музею Тараса Шевченка.

-
- ¹ Каталог музея українських древностей В.В.Тарновського. – Чернігов, 1903. – Т.ІІ. -С.169-197.
- ² Наши, списанные с натуры русскими. -СПб., 1841. – С.121.
- ³ Див.: Яцюк В. Шевченкова сепія “Старець на кладовищі” (Історія створення та семантика символів)//Київська старовина. – 1999. № 2.-С.95-107.
- ⁴ Ускова А.О. Т.Г.Шевченко в Новопетровському укріпленні//Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982.- С.239.
- ⁵ Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. К.,1982.-С.369.
- ⁶ Там само.-С.315.
- ⁷ ІРЛІ.-Ф.488.№ 47; Жур П. Труды и дни Кобзаря. -Люберцы. 1996.-С.410.
- ⁸ Лист Л.В.Тарновської до В.В.Тарновського від 24 липня 1859 р.//Шевченко Т. Повне зібрання творів в 10 т. -К., 1963.-Т.10.-С.24, № 35.
- ⁹ Лист П.О.Куліша до В.В.Тарновського від 1 листопада 1857 р.//Т.Г.Шевченко в епістолярії відділу рукописів. – К., 1966. – С.24-25.
- ¹⁰ Мелочи из жизни Шевченка//Киевская старина.-1897.Т.56.-С.36; Спогади про Тараса Шевченка. - К., 1972.-С.115.
- ¹¹ Горленко В.П. Альбомы и рисунки Шевченка в собрания В.В.Тарновского //Киевская старина.-1886.Т.14.-С.403-409.
- ¹² Горленко В. Иллюстрации Шевченка//Киевская старина.-1888.-Т.20.-№ 1-3.-С.8-11.
- ¹³ Йофанов Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка.-К., 1957.- С.131.
- ¹⁴ Горленко В. Картины, рисунки и офорты Шевченка//Киевская старина.-1888.-Т.21.-С.83.
- ¹⁵ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в 10 томах.-К.,1963.-Т.10.-С.58, № 119.
- ¹⁶ Каталог музея українських древностей В.В.Тарновського. Чернігов, 1903.-Т.ІІ.-С.190, № 394.
- ¹⁷ Шугуров Н. О рисунках Т.Г.Шевченко, исполненных по поручению Киевской Археологической комиссии в Волынской губернии//Киевская старина.-1894.-Т.44.-С.318-319.
- ¹⁸ Вид Почаевской лавры, акварель Т.Г.Шевченка (1846г.) (К рисунку)// Киевская старина. 1897.-Т.56.-С.347-350.
- ¹⁹ Гольдман К.Н., Евстегнеев А.А. Документы//Тарас Шевченко в Нижнем Новгороде. – Горький,1939.-С.139.
- ²⁰ Русов О.О. Коллекция рисунков Т.Г.Шевченко//Киевская старина.-1894. Т.44.-182-191.

* Цей альбом деякі дослідники датують 1842-1844 роками, не враховуючи, що в ньому є рисунки, виконані в 1840 та 1841 роках: ескіз композиції акварелі “Марія”, за поемою О.Пушкіна “Полтава”, датований Шевченком 1840; начерк ескіза “Панна Сотниківна”, про яку автор у листі до Г.Квітки-Основ’яненка від 8 грудня 1841 р. пише: “Малюю вашу панну Сотниківну”; ескізи за поемою “Слепая” виконані 1841-1842 рр. тощо.

** В “Каталозі” (с.188, № 376) з посиланням на названу статтю помилково сказано, що Честахівському належала сепія під такою ж назвою, але виконана 1858 р.